

Трохименко О.В.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ГЕРМЕНЕВТИЧНІСТЬ ГУМОРУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТВОРЧОСТІ М.В. ГОГОЛЯ

Статтю присвячено філософському осмисленню гумору, виявленню і дослідженню тих стилістичних позицій, що використовує Микола Васильович Гоголь у своєму творчому доробку. Категорія гумору породжена ще античними часами, ґрунтовно охарактеризована в працях Аристотеля, Платона (комічне), Цицерона (аналіз дотепності), Квінтіліана (причини, що викликають сміх). Неабияку роль відіграло і дослідження сміху в творчості представників епохи Нового часу, зокрема, Р. Декарта та Б. Спінози (сміх як вираження радості); Т. Гоббса (сміх як вираз раптового тріумфу від почуття переваги над будь-чим, або будь-ким. Німецька класична філософія (І. Кант, Г. Гегель) локалізувала феномен сміху у сфері взаємодії суб'єкта та об'єкта смішного. В працях Ю. Борєва, О. Лука, З. Фрейда предметом дослідження є природа і психологія гумору, а також механізми його породження. Досить своєрідне трактування гумору віднаходимо у М. Бахтіна, Л. Карасєва, Д. Лихачова, М. Рюміної.

Однак герменевтичність гумору в творах М. Гоголя сьогодні є досить актуальною, адже, явище гумору є невід'ємною частиною людського існування та важливим компонентом комунікації. Тому дослідження даного явища взагалі, і в творчості М. Гоголя, зокрема, залишається відкритим і потребує подальшого аналізу.

Ключові слова: комічне, смішне, гумор, сміх, благодушний сміх, сатиричне перебільшення, філософська рефлексія, сатира, іронія, сарказм, насмішка, сміх крізь сльози.

Вступ. М.В. Гоголь – один із великих письменників, гордість і краса літератури, майстер вираження думок і почуттів народу своєї епохи. Він – чародій слова, який легко переходив від канцелярсько-наказного жаргону, від добродушно-задиристого гумору, від сатиричного перебільшення до чарівної поетичної краси пейзажів. Його твори відіграли неабияку роль на світовій арені та зберегли й сьогодні свою дієву силу та свіжість.

Микола Васильович – художник-пластик. Він споглядає явища в сукупності внутрішніх і зовнішніх особливостей, як живописець, у якого духовне життя людини в момент його споглядання нероздільно зливається з зовнішністю людини, її обличчям, мімікою і т.д. Для живопису немає минулого і майбутнього, а є тільки теперішнє, тому що за властивістю самого матеріалу, це мистецтво може зображати тільки один момент.

Микола Гоголь один з кращих представників гумору. І це абсолютно справедливо. Тому в статті ми і проаналізуємо гумор в творчості М.В. Гоголя.

Аналіз публікацій та досліджень. Гумор є невід'ємною частиною людського існування та важливим компонентом комунікації. Тому, й не випадково існує увага до цього явища культури. Багатогранність та складна природа гумору визначають зацікавлення цим явищем і в наш час. Дослідження гумору сформовані на основі трьох ключових традицій. Більшість концепцій опираються на ідеї, що виникли ще за часів Античності. Визначальний вплив на теорію мали погляди Платона, Аристотеля,

Цицерона, Квінтіліана, яким вдалося виділити аксіологічні, етичні, естетичні параметри сміху. Другою традицією, що зробила неабиякий вплив на розуміння сміху, стала німецька класична філософія, представлена працями І. Канта, Г. Гегеля, що локалізувала феномен сміху у сфері взаємодії суб'єкта і об'єкта смішного. Третя традиція реалізувала себе в роботах представників ірраціоналістичного напрямку: А. Шопенгауера, А. Бергсона, Ф. Ніцше. Також аналіз сміху ми знаходимо і в творчості представників епохи Нового часу – Р. Декарта, Б. Спінози, Т. Гоббса. Природу і психологію гумору, механізми його породження є предметом дослідження Ю. Борева, О. Лука, З. Фрейда тощо. Але найбільш повне дослідження феномену сміху, в тому числі деяких аспектів його філософської рефлексії, містяться в роботах М. Бахтіна, Л. Карасєва, Д. Лихачова, М. Рюміної.

Однак проблема гумору в творчості М.В. Гоголя ще потребує свого вдосконалення і більш глибокого аналізу.

Метою нашої статті є дослідження філософського осмислення гумору адже актуальність даного дослідження полягає в тому, що гумор є значимою складовою людської комунікації і культури загалом, а також виявлення і дослідження тих стилістичних позицій, які використовує М. Гоголь у своєму творчому доробку.

Основна частина. *“Гумор* (англ. *humor* – моральний настрій, від лат. *Humour* – рідина: згідно античному вченню про співвідношення чотирьох тілесних рідин, що визначає чотири темпераменти, або характер) – особливий вид комічного, ставлення свідомості до об'єкта, до окремих явищ і до світу в цілому, поєднує ззовні комічне трактування з внутрішньою серйозністю” [12, с. 391]. Гумор – це певний вид комічного, що позначає незлобно-насмішкувате ставлення, безпосередньо, до об'єкта сміху, він поєднує глузливість і співчуття, зовнішньо комічне трактування та внутрішню причетність до того, що може здаватися смішним.

Спочатку поняття комічного та смішного були тотожними. Однак, з розвитком науки їх почали розмежовувати. Тому ці два поняття можуть лише перетинатися, адже не все комічне є смішним, і не все смішне є комічним.

Вагоме значення у породженні гумору має елемент несподіваності, тобто, явище гумору налаштовує на більш вдумливе та серйозне ставлення до самого предмета сміху.

Гумор є дотепністю глибокого почуття, що точно розкриває глибину справжнього гумору, який не просто смішить, але й веде далі – далі самого себе. У Чехова, “сміх – це і сміх, і не сміх, і стримано печальні роздуми, і ось ці слабкі безкорисливі сльози Душечки, жінки з безглуздою долею: вона все життя грілася чужим теплом, мріяла про кохання, яке захопило б всю істоту, всю її душу. Але настільки ж вона добра, чесна, що була чуйнішою за своїх суєтних, маленьких, діловитих мужів” [9, с. 18]. Читаючи Гоголя, нас приголомшують різкі переходи від гнівного осміювання Чичикова, Коробочки до птахатрійки. Гоголь же був вчителем Чехова, показав йому як можна зв'язувати в єдиному оповіданні сміх і сльози, шукати те саме “крізь”.

Перші спроби класифікувати дотепність та гумор сходять до античної давнини, зокрема, вони були зроблені Цицероном і Квінтіліаном.

Цицерон один з перших дав формальну класифікацію і розділив дотепність на два основних типи:

1. Смішне виникає з самого змісту предмета.
2. Словесна форма дотепності, яка включає в себе:
 - двозначність;
 - несподівані висновки;
 - каламбури;
 - незвичайні тлумачення власних імен;
 - прислів'я;
 - алегорію;
 - метафори;
 - іронію [8, с. 83].

Квінтіліан же розділив всі причини, що викликають сміх на 6 груп:

- вишуканість;
- граціозність;
- пікантність;
- жарт;
- гострота і добродушне жартування [8, с. 83].

Комічне охоплює сатиру і гумор, які є рівноправними формами комічного.

І. Кант термін “комічне” не використовує, однак, називає смішне “грою думки.” Щодо цього справедливо відмічає М. Рюміна: “Контраст, суперечність, а також мотиви “гри” і прихованого за видимістю об’єкта смішного в кантівському тлумаченні комічного містяться імпліцитно і, відповідно, послугували вихідним пунктом для розробки теорії комічного в естетиці німецьких романтиків, а потім Гегеля” [11, с. 22].

Г.Гегель же звертається до категорії комічного в різних розділах “Естетики”. Сферою комічного в нього є “все, що знищує себе, є дещо в самому собі нікчемне, являє хибне і суперечливе явище – наприклад, примха, норовливість, каприз окремої людини в порівнянні з могутньою пристрастю, або ж уявне основоположення, уявно тверда максима” [3, с. 578]. У Г. Гегеля комічне характеризується трьома моментами:

1. щось нікчемне, хибне і суперечливе;
2. само знищуюче саме себе;
3. уявне.

Як зазначає Юрій Борєв, комізм є “прекрасною сестрою смішного”, вважає, що “сміх і смішне – ширше комічного. Смішне не завжди комічно. Комічне породжує “високе” [1, с. 28].

Таким чином, комічне, володіючи всіма ознаками смішного, володіє ще якоюсь додатковою ознакою. Це – ознака суспільної значущості. Комічне – суспільно значуще смішне [8, с. 83]. Отже, виходячи з цього, ми можемо сказати, що гумор є неодмінно значущою складовою людської комунікації.

На серйозному рівні гумор відкриває за нікчемним – піднесене, за божевільям – мудрість, за норовливим – справжню природу речей, за смішним сумне (“крізь видимий світові сміх... незримі йому сльози, за словами М.В. Гоголя) [8, с. 37].

Що ж необхідно розуміти під гумором взагалі, і гумором Гоголя, зокрема? На це питання дають найрізноманітніші відповіді. Найбільш поширене наступне трактування гумору взагалі, і Гоголівського гумору, зокрема. Гумором, називають добрий сміх,

протилежний злій іронії, тобто сміх, який з'єднується з благодушним ставленням до людини чи предмета, який висміюється. При такому трактуванні гумору, Гоголя вважають представником доброго або по суті, благодушного сміху. В цьому уявленні про гумор взагалі, і про гумор Гоголя, зокрема, справедливо лише те, що благодушний сміх існує і спостерігається у Гоголя, але чи дійсно цей благодушний сміх є гумором і чи вичерпується ним визначення Гоголівського сміху, це насправді ще більше запитання.

Благодушним сміхом сміється “Афанасій Іванович”. Але немає ніякої основи називати цей сміх гумором, а тим більше гумором Гоголівським. Це – сміх “Афанасія Івановича”, цілком благодушний сміх і в критиці для подібного сміху вже встановлений особливий термін: “необразливого сміху”.

Поряд з необразливим сміхом є в творах Гоголя багато кумедного, багато сміху над пригодами. Кумедною, є наприклад, сценка з Селіфаном, коли він вивертає екіпаж і пана в багнюку. Але цими двома видами сміху далеко не вичерпується сміх Гоголя. В його творах ми можемо знайти смішне з найрізноманітнішими відтінками почуттів, починаючи від старосвітського благодушшя, і, закінчуючи сміхом, повним злості й презирства.

“Сміх неможливий без усвідомлення наявності в світі зла. Він не може існувати як форма культурної поведінки в умовах, вільних від негативності” [7, с. 367].

Ми можемо твердо сказати, що гумор залежить і від емоційного тону і від культурного рівня, і відповідно до цього, він може бути добродушним, жорстоким, дружнім, грубим, сумним, зворушливим і тому подібне.

Іноді іронія в творах М. Гоголя перетворюється в уїдливу насмішку, в сарказм. Іронія властива як самому Гоголю, так і його дійовим особам. У письменника вона збагачена найрізноманітнішими відтінками і досягає в його творах дивовижної тонкості. Так, прикладом дивовижно тонкої іронії може бути розмова Чичикова з генералом Бетрищевим, якого Чичиков обманув видуманою обіцянкою дяді і якого він змушує реготати, не відчуваючи, що сміється над самим собою. Тонка іронія зустрічається у Гоголя нерідко. Вчитуючись в його твори, можна знайти багато прикладів тонкої іронії.

Безсумнівно, в творах Гоголя можна віднайти і приклади шкільного гумору, чи будемо ми вважати гумором, разом з вітчизняними істориками літератури, поєднання веселості, що збуджує протиріччя життя з гірким жалем про ухилення людини від високого її призначення, тобто, так званий, сміх крізь сльози, чи визнаємо за гумор, разом із Шопенгауером, сміх, що приховує за собою серйозний зміст.

Щоб відчути, до якої міри серйозний зміст крився в творах Гоголя за сміхом, достатньо згадати, що висміяні Гоголем Акакії Акакієвичи, наново перероблені під пером Достоевського при світлі ідей свободи волі, Страшного суду і Другого пришествя, потрясають відчуття співчуття читача, визиваючи на очах його сльози глибокого жалю про гинучу під тягарем життя людину.

Сміх Гоголя – це ціла стихія. Гоголь сміявся не над неуцтвом і хабарами, а над дурістю і забитістю людини, з одного боку, а з іншого – над лукавою її совістю. Сміх Гоголя полягає не в “страті” особистості і окремого суспільства, а – загальнолюдських властивостей, властивих кожній окремій людині.

”Якщо хочете, сміх – це знаряддя звільнення. Відсутність почуття гумору – показник ущербності та неповноцінності. Світ не можна позбавити сміху” [2, с. 383]. Адже, ми можемо стверджувати, що смішне володіє одним, можливо і скромним, однак беззаперечним плюсом: воно завжди є правдивим. Смішне тому і смішне, тому що правдиве.

“Смішне – це усвідомлене, переможене, а тому і прощене зло” [7, с. 367].

Як зазначає Рене Декарт, “сміх є природнім (пов'язаний з радістю), що йде від свідомості, відповідно, зло, яким ми обурені, не може нам зашкодити, сміх може бути і від здивування при несподіваності цього зла, відповідно, тут одночасно проявляється радість, ненависть та здивування” [4, с. 534].

Сміх у Гоголя має також значення примирення. Тому, навіть тоді, коли зображується сцена є досить “тяжкою”, мимовільний сміх, що виникає у читача як наслідок прийнятого автором висвітлення, умиротворює гіркоту враження і ставить читача вище роздратування проти людей.

Сміх Гоголя над Підколісним є кращим зразком сміху над вульгарністю обмеженої людини. Що ж до сміху над Кочкар'євим, то це сміх над вульгарністю життєвої суєти.

Сміх може бути не тільки відповіддю на негативність, Але й просто вираженням радості, чистого задоволення.

Саме так трактував сміх Р. Декарт в своєму трактаті “Пристрасті душі”. В цьому ж контексті говорить про нього і Б. Спіноза. Т. Гоббс в своєму творі “Левіафан” віддає перевагу тому, хто сміється, так як сміх – це вираз раптового тріумфу від почуття переваги над будь-чим, або будь-ким. [10, с. 253].

Сміх є реакцією людини на висновок, який людина робить з попередніх логічних міркувань, і тоді людина радіє цьому висновку і це, відповідно, відмічається сміхом.

І. Кант в “Критиці здатності судження” відмічав, що приводом до сміху, як і до музики є “два типа гри естетичними ідеями, за допомогою яких нічого не мислиться” [6, с. 351], однак, змінюючи один одного, вони доставляють “живее задоволення” [6, с. 351]. Кант відносить жарт скоріше до приємного, ніж до прекрасного мистецтва, а оскільки все, що може викликати веселий нестримний сміх, заключає в собі щось безглузде, тому, “сміх – це афект, що виникає із раптового перетворення очікування в ніщо” [6, с. 352].

Однак, сміх – це не тільки афект, а й стан розуміння, мислення, як ми це можемо побачити у творах М. Гоголя.

Сюжети комедій Гоголя мають дві властивості: вони носять в собі суспільну ідею і разом з тим мають комічну побудову. Якщо сміх в комедії “Ревізор” можна визначити сміхом засмученої душі, сміх в “Одруженні” сміхом більш добродушним, ніж холодним, то сміх в “Гравцях” не буде помилкою назвати саркастичним.

Якщо гумор сприймає сюжети в позитивних тонах, іронія – комбінація зовнішнього позитивного сюжету з внутрішнім негативним, то сатири – характерна негативна забарвленість обох сюжетів. Тобто, занурюючись у творчість М. Гоголя, ми бачимо, що він використовує у своїх творах і гумор, і іронію, і сатиру.

Висновок. Отже, Гоголь, як представник самобутнього і своєрідного сміху, може вважатися одним із піднесених письменників, адже саме він показав, звідки необхідно починати людині стремління до ідеалу; він змусив її сміятися і каятися. Призначення гумору у творчості М. Гоголя полягає в корегуванні соціальної поведінки людини. Відповідно, комедійний аналіз життя, який здійснюється Гоголем є критикою оточуючого світу.

Література:

1. Боров Ю.Б. О смешном / Ю.Б. Боров. – М.: Искусство, 1957. – 232 с.
2. Гарин И.И. Пророки и поэты / И. Гарин. – М.: Издательский центр «ТЕРРА», 1992. – Т. 1. – С.383.
3. Гегель Г.В.Ф. Эстетика / Г.В.Ф. Гегель // Собр. соч.: в 4 т. – М.: Искусство, 1971. – Т.3. – С. 8 – 394.
4. Декарт Р. Сочинения в 2 т.: пер. с лат. и франц. / Р. Декарт. – М.: Мысль, 1989. – Т.1. – С. 534.
5. Ершов Л.Ф. Сатира и современность / Л.Ф. Ершов. – М.: Современник, 1978. – 271 с.
6. Кант И. Критика способности суждения / И. Кант // Собр. соч.: в 6 т. – М.: Мысль, 1966. – Т.5. – С. 302 – 462.
7. Карасев Л.В. Парадокс о смехе / Л. Карасев // Квинтэссенция: Филос. Альманах. – М.: Политиздат, 1990. – С. 367.
8. Лук А.Н. О чувстве юмора и остроумии / А.Н. Лук. – М.: Искусство, 1968. – 192 с.
9. Паперный З.С. Юмор Чехова / З.С. Паперный // Стрела искусства. – М.: Современник, 1986. – С. 11 – 24.
10. Родный О.В. Смех в философской рефлексии / О.В. Родный // Гілея: Науковий вісник. – Випуск 54. – №11. – 2011. – С. 252 – 254.
11. Рюмина М.Т. Эстетика смеха. Смех как виртуальная реальность / М.Т. Рюмина. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 314 с.
12. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с.

A n n o t a t i o n

Trokhymenko O.V. Hermeneutics humor through the prism creativity m.v. gogol. This article is devoted to understanding the philosophical humor, detection and investigation of stylistic position that uses Nikolai Gogol in his creative works. Category humor generated more ancient times, thoroughly described in the writings of Aristotle, Plato (comic), Cicero (analysis wit) Kvantliana (causes laughter). Significant role played by research and laughter in the work of representatives of the era of modern times, including Descartes and Spinoza (laughter as an expression of joy) Hobbes (laughter as an expression of sudden triumph of feeling superior to anything or anyone). classical German philosophy (I. Kant, G. Hegel) localized phenomenon of laughter in the interaction between subject and object of humor. Works in Boryeva Yu, A. Luke, Sigmund Freud subject of study is the nature and psychology of humor, and mechanisms of its generation. Quite peculiar interpretation of humor we find in M. Bakhtin, L. Karasyev, D. Likhachev, M. Rumina.

However hermeneutics humor works Gogol today is quite relevant, because the phenomenon of humor is an integral part of human existence and essential component of communication. Therefore, a study of the phenomenon in general, and in the work of Gogol, in particular, remains open and requires further analysis.

Keywords: comic, funny, humor, laughter, placid laughter, satiric exaggeration, philosophical reflection, satire, irony, sarcasm, bantering, laughter through tears.